תנ"כון

tenachon

10

De Profeten, meegelezen met de leraren van Talmoed en Midrasj en met de grote Joodse verklaarders van de Middeleeuwen tot heden

Samengesteld door Eli Whitlau in nauwe samenwerking met Rabbijn Yehuda Aschkenasy en met medewerking van drs. Dodo van Uden en dr. Marcus van Loopik

Twee korven met vijgen (Jer. 24)

24 : 1 *De Eeuwige deed mij zien, en zie: er stonden twee korven met vijgen opgesteld voor de Tempel van de Eeuwige...*
In Jer. 24 laat God Jirmeyahoe een contrastrijk tafreel zien, waarin de scherpe tegenstelling zichtbaar wordt tussen het goede en het slechte. De taal is sober, de struktuur helder. De profeet ziet twee manden met vijgen (1-3). God vraagt hem wat hij ziet (3-4). In Gods antwoord aan de profeet krijgt ook de hoorder uitleg (5-10). Aan het tafreel gaat een uitvoerige historische datering vooraf. We bevinden ons bij de Tempel in Jerusalem, niet lang voor de Babylonische ballingschap en de verwoesting van de Tempel in het jaar 586 voor de gewone jaartelling. Al ongeveer tien jaar eerder is Jechonja (Jehojachien), de zoon van Jehoiakiem, koning van Jehoeda, in ballingschap naar Bavel weggevoerd. Hij is gedeporteerd tesamen met de werklieden en de slotenmakers uit Jerusalem. In zijn plaats is Tsidkiyahoe als vazallenkoning over Jehoeda aangesteld. Een deel van de Judese bevolking is naar Egypte uitgeweken (8). Het behoorde tot de politiek van de Babyloniërs van de overwonnen volken eerst alleen de vorst met zijn hovelingen, wapenmakers en soldaten weg te voeren en een stroman als koning aan te stellen (vgl. 29 : 2 en 2Kon. 24 : 14-16). Hiermee hoopte Bavel elk toekomstig verzet bij voorbaat in de kiem te smoren. De boerenbevolking bleef achter om met hun oogsten de overwinnaar van voedsel te voorzien. Bij blijvend verzet werden echter ook de achterblijvers gedeporteerd.
Waarom die uitvoerige historische achtergrond? We zien hoe de tijdloze woorden van Israels profeten tegelijkertijd geënt zijn op een analyse van de eigentijdse historische situatie. Zonder deze historische achtergrond ontgaat ons de symbolische betekenis van Jirmeyahoe's woorden. De twee korven met vijgen, één met zeer goede, en één met zeer slechte, symboliseren respectievelijk de ballingen en de achterblijvers (5+8). De korf met goede vijgen bevat zogenaamde 'eersteling-vijgen', die als eerste worden geoogst. De vroeg geplukte vijgen worden niet door de zon overrijp en oneetbaar. Jechonja werd met de eerste groep ballingen uit Jehoeda weggeplukt. Ze zijn als de al in juli geoogste vijgen, die voor de grote hitte van de augustusmaand gespaard blijven.
De profeet bekijkt de wereld vanuit een ander perspectief dan zijn Judese tijdgenoten. Niet de achterblijvers wacht een hoopvolle toekomst, maar juist de ballingen. Juist door hen weg te zenden uit hun land bereidde God hun ommekeer en terugkeer voor: *Zo zal Ik de ballingen van Jehoeda aanzien, die Ik gezonden heb, weg van deze plaats,*

Jirmeyahoe 8-52 / Jeremia 8-52

NB Jer. 8 : 23-9 : 25 is in veel vertalingen 9 : 1-26

Overzicht boek naar thema's
De wijding (1)
Het verraad van het volk (2)
Ware en onware omkeer (3-4 : 4)
De straf uit het noorden (4 : 4-31)
Jeremia en het volk (7 en 26)
Jeremia's gebeden in (8-20)
Profeet en koning (21 : 11-23 : 8)
Valse en ware profetie (23 : 9-40)
De verscheurde rol (25 en 36)
Jeremia en de Rechavieten (35)
De brief naar Bavel (24 en 29)
De profetie der onderwerping (27-28)
De verwoesting (39 : 11-43 : 7)
De laatste profetie (44)
Troost en verlossing (30-33)
(indeling ontleend aan Tsvi Adar, *Jirmejahoe hanavi*, 1972)

NB Voor de passages uit het boek Jirmeyahoe die als haftara werden besproken in *Tenachon over de Tora* zie vorige aflevering p. 129

Inhoud
Twee korven met vijgen 145
Elie Wiesel over Jeremia 146
Jirmeyahoe voor zijn rechters 147
Belofte en opdracht 147
Koningen en profeten 149
Valse en ware profeten 150
Genezing in ballingschap 151
Jeremia tegenover zijn God 152
Omhoogvliedende letters 153
Het voorbeeld der Rechaviem 154
De profetieën van troost en verlossing 156
Baroech ben Neriá 156
Over afgodendienst 158
Midrasj over de verwoesting 158
Lernen met Tenachon 160

B. Folkertsma Stichting voor Talmudica Burgemeester Lamboylaan 18 1217 LD Hilversum Telefoon (035) 219406

naar het land van de Chaldeeën, ten goede (5). Ook in de ballingschap verliest God Zijn volk geen moment uit het oog: *En Ik zal mijn oog op hen richten, ten goede, en Ik zal hen naar dit land doen terugkeren* (6). Veelbetekenend heeft het Hebreeuwse woord *tesjoeva* de dubbele betekenis van ommekeer en terugkeer. Het lot van de ballingen draagt de kiem van verlossing in zich.

Geheel anders is het gesteld met de achterblijvers, *het overschot van Jerusalem,* onder leiding van hun stromankoning Tsidkiyahoe, en met degenen die naar Egypte uitgeweken zijn (8). Als te laat geplukte vijgen bederven ze in de hitte van de zon. Ommekeer en vernieuwing staan vooralsnog buiten hun gezichtsveld. In de Tempelrede van Jeremia (hoofdstuk 7), zagen we al hoe de bevolking van Jehoeda zich onder de beschutting van Gods Tempel tot het laatst toe veilig waant. De volharding in het kwaad bezegelt hun uiteindelijke lot (vgl. ook 1 : 13-19).

Ons hoofdstuk roept enkele moeilijke vragen op. Hoe moeten we het verschil tussen de goede en de slechte vijgen beoordelen? Bepaalt Gods voorzienigheid wie tot de goede en de slechte vijgen behoort? Deze gedachte is in het licht van Gods belofte aan Jechonja's ballingen niet ver gezocht: *En Ik zal hun een hart geven om Mij te kennen, want Ik ben de Eeuwige en zij zullen Mij tot een volk zijn en Ik zal hun tot God zijn, wanneer zij met hun hele hart tot Mij zullen omkeren* (7). Het slot van dit vers leert ons evenwel dat niet alleen Gods voorzienigheid de ballingen zal redden, maar ook hun oprechte ommekeer.

Zijn de eerste ballingen van nature beter tot ommekeer in staat dan de Judese achterblijvers, aan wie elk toekomstperspectief ontnomen lijkt (8-10)? Elders in het boek Jirmeyahoe zien we dat Jechonja's ballingen zeker geen betere mensen zijn (bijv. 22 : 20-30). Alleen de situatie van de eerste ballingen en Jerusalems 'overschot' verschilt. Jechonja en zijn ballingen worden door hun situatie geprikkeld tot ommekeer en hebben daarom deel aan de belofte van vernieuwing. Tsidkiyahoe en de achterblijvers kunnen zich koesteren in de waan van onaantastbaarheid. Ze laten alles bij het oude en lijken zonder toekomst: *Ik zal onder hen het zwaard, de honger en de pest zenden, tot ze geheel vergaan van de bodem, die Ik hun en hun vaderen gegeven had* (10). Klinkt dit oordeel niet erg definitief? Mag hun uiteindelijke ballingschap dan géén aanzet tot ommekeer zijn? Hier krijgt Jirmeyahoe's opdracht *uit te rukken en te verdelgen en te vernietigen en neer te halen, op te bouwen en te planten* (1 : 10; 24 : 6; 31 : 28; 42 : 10; 45 : 4) zijn diepste betekenis. Voor de achterblijvers komt eerst de afbraak en moet de tijd van bouwen en planten nog komen (hfdst. 30-33). Zelfs in de ondergang gloort er nog hoop. Volgens de rabbijnen zijn de poorten van de ommekeer nimmer volledig gesloten: '*De Eeuwige deed mij zien, en zie, twee manden met vijgen (–), een mand met zeer goede vijgen* – dit verwijst naar de ballingschap van Jechonja – *De andere mand bevatte zeer slechte vijgen* – dat verwijst naar de ballingschap van Tsidkiyahoe. Moeten we zeggen dat de ballingen van Jechonja ommekeer deden en dat die van Tsidkiyahoe geen ommekeer deden? Dat is niet zo, want er is gezegd: *De doedajiem geven geur* (Hoogl. 7 : 14)'. Aldus Sjier haSjieriem Rabba 7 : 14; het woord *doedajiem,* voor een plant met een dubbele wortel, is een dualis, een meervoudsvorm die op een tweeheid slaat. De midrasj leest er een verwijzing in naar de twee korven met vijgen. (MvL)

Elie Wiesel over Jeremia

Jeremia's tegenstrijdigheden, zijn voortdurend zoeken naar zichzelf in een maatschappij die zich niet alleen van hem vervreemdde, maar ook van zichzelf; zijn niet aflatend jagen naar waarachtigheid in tijden van oneerlijkheid (dit woord oneerlijkheid – *Hebr. sjèker* – komt in de bijbelse literatuur 72 maal voor, en de helft daarvan in het boek Jeremia); zijn twijfel, zijn tranen, zijn intense verlangen naar zingeving en tegelijk naar stilte: weinig persoonlijkheden geven blijk zo rijk te zijn, en een nog kleiner aantal heeft zo'n tragische diepte. Zijn lyriek is ongeëvenaard en zijn visie onvergelijkbaar. Niemand doet zo'n dringend appèl en blijft tegelijk zo op afstand. Jeremia stond voortdurend in tweestrijd tussen God en Israel, tussen Israel en de andere volken, grote machten en kleine, tussen zijn verloren jeugd en zijn onverdraaglijke ouderdom. Hij is onthutsend en tegelijk intrigerend, hij roept alle passies op, van opperste haat tot oneindige trouw, hij is een buitenstaander en wordt als zodanig verkeerd begrepen. Hij is, kort gezegd, een overlevende, een getuige. Hij voorspelde als enige van de profeten de catastrofe, doorstond die en leefde verder om verslag te doen. Hij alleen sloeg alarm vóór de brand, en toen de vlammen hem al verschroeid hadden, ging hij door met erover te spreken tot ieder die luisteren wilde. Telkens als we door onheil worden overvallen, grijpen we naar hem terug en volgen zijn voetspoor; we gebruiken zijn woorden om onze tegenslagen te beschrijven. (–) En wat doen wij schrijvers, getuigen, Joden? Sinds meer dan drieduizend jaar herhalen wij dezelfde geschiedenis, de geschiedenis van de eenzame profeet, die alles, ook zijn leven, ervoor gegeven zou hebben als hij een ander verhaal had mogen vertellen, een verhaal vol vreugde en gloed, en niet een verhaal vol zorg en angst. (Elie Wiesel, *Vijf Bijbelse Persoonlijkheden*, Gooi & Sticht, 1990.)

Jirmeyahoe voor zijn rechters (Jer. 26)

'Wanneer mij gevraagd werd: welk hoofdstuk in Tenach is je het dierbaarst? of: Welk hoofdstuk kan je zien als een samenvatting van de hele Tenach?, zou ik geneigd zijn te antwoorden: Jeremia 26. Het hoofdstuk is niet het bekendste, en de inhoud schijnt niet meer te bevatten dan een verhaal, geschreven in een eenvoudige, haast droge stijl. Desondanks is het een van de verhevenste passages, niet alleen in Tenach, maar in de hele wereldliteratuur'. Aldus Sjlomo Dov Goitein in zijn boekje *Sjté massot al sefer Jeremia* (Jerusalem 1964), dat we hieronder vrijelijk volgen.

Jer. 26 verhaalt wat er met de profeet gebeurde na het uitspreken van de Tempelrede uit hoofdstuk 7. Vandaar dat het begint met een samenvattende verwijzing naar die rede (26 : 1-6). De reden waarom het niet meteen op hoofdstuk 7 volgt, kan zijn dat de redaktie van het boek geneigd is onderscheid te maken tussen de profetieën van Jeremia en de verhalen over zijn lotgevallen (aldus Zwi Adar).
In het begin van het koningschap van Jehoiakiem, de zoon van Josjiahoe, koning van Jehoeda. Deze eerste zin verwijst naar de historische achtergrond van de Tempelrede. De geliefde koning Josjiahoe is gevallen in de strijd met Egypte (2Kon. 23 : 29-30). Na de diepe rouw om deze koning (2Kron. 35 : 25) stelt het volk de jongere zoon Jehoachaz als zijn opvolger aan, kennelijk weinig vertrouwend op de oudste zoon Jehoiakiem. Na drie maanden zet de overwinnaar Farao Jehoachaz echter af en maakt Jehoiakiem tot een vazallenkoning. Jehoiakiem *deed wat kwaad was in de ogen van de Eeuwige* (2Kon. 23 : 36), *bouwde zijn huis op ongerechtigheid* (Jer. 22 : 13) en *vulde Jerusalem met onschuldig bloed*. Geen wonder dat Jeremia, die tijdens Josjiahoe het volk al 10 jaar gediend had (25 : 3), nu zijn profetie verhevigt. Ook al omdat hij ziet hoe Bavel de grote heerser in het gebied gaat worden en hem nu duidelijk wordt wie 'de vijand uit het noorden' zijn zal, waarover hij al zo lang geprofeteerd heeft. Het verhaal speelt zich af een jaar voor het vertelde in hoofdstuk 36, het hoofdstuk over de boekrol van Jeremia, die door de koning wordt verbrand.
2 *Zo heeft de Eeuwige gesproken: Treed in de hof van het huis van de Eeuwige, spreek tot alle steden van Jehoeda* [die daar voor één van de feestdagen waren samengestroomd], *die komen om zich neer te werpen in het huis van de Eeuwige, alle woorden die Ik je geboden heb tot hen te spreken. Doe er niet één woord af.* Deze laatste woorden kunnen wijzen op het gevaar dat de profeet met zijn profetie loopt (vgl. 19-23!).
De inhoud van zijn rede, die in hoofdstuk 7 uitvoeriger wordt weergegeven, wordt nu in drie zinnen samengevat (3-6). Tweemaal wordt vermeld dat de priesters, de profeten en heel het volk hem lieten uitspreken (7-8) waaruit blijkt wat een indruk zijn profetie gemaakt moet hebben. Maar dan grijpen ze hem, zeggend: *Sterven moet je, sterven! Waarom heb je in de Naam van de Eeuwige geprofeteerd, zeggende: dit huis zal worden als Sjilo, en deze stad zal verwoest worden, zonder inwoners!?* Waarom deze reactie? Waaraan had Jeremia zich in de ogen van zijn toehoorders schuldig gemaakt? Denken we aan het gebod in Deut. 18 : 20: *Maar een profeet die zo moedwillig zal zijn om een*

Belofte en opdracht

En Ik zal hun een hart geven om Mij te kennen, want Ik ben de Eeuwige. En zij zullen Mij tot een volk zijn, en Ik zal hun tot een God zijn, indien zij zich met hun hele hart omkeren naar Mij (24 : 7).
Bevat deze belofte van een nieuw hart en de oproep ommekeer te doen geen tegenspraak? Immers, juist met de gave van een nieuw hart zal Israel in de toekomst zijn verbondsverplichtingen nakomen en in Gods wegen gaan: *En Ik zal hun één hart geven en één weg, zodat ze Mij vrezen, alle dagen, hun en hun kinderen na hen, ten goede* (32 : 39). Wanneer deze profetische woorden al een tegenspraak bevatten, dan spreekt Jeremia toch geheel in de geest van de Tora en de andere profeten. Israel ontvangt in Deut. 30 : 6 de belofte van een besneden hart: *En de Eeuwige je God zal je hart en het hart van je nazaten besnijden, zodat je God liefhebt met je hele hart en je hele ziel, opdat je leeft*. In Deut. 10 : 16 ontvangt Israel echter ook de opdracht het eigen hart te besnijden: *En jullie moeten de voorhuid van je hart besnijden en jullie nek niet meer hard maken*. De profeet Jechezkel belooft Israel zowel een nieuw hart als een nieuwe geest: *Ik zal hun één hart geven en een nieuwe geest zal Ik in hun binnenste geven en Ik zal het stenen hart uit het lichaam verwijderen en Ik zal hun geven een hart van vlees* (11 : 19). Elders roept deze profeet het volk op zélf geest en hart te vernieuwen: *Werp alle overtredingen die jullie hebben begaan van jullie weg en maak je een nieuw hart en een nieuwe geest. Waarom toch zouden jullie sterven, huis Israels!?* (18 : 31).
Hoe kunnen belofte en opdracht samen gaan? De vraagstelling is vanuit rabbijns en bijbels perspectief een verkeerde. Een logische samenhang is niet noodzakelijk. In de paradox van het menselijk bestaan passen zowel de behoefte aan woorden van belofte als de noodzaak van een opdracht. Het één doet aan het andere niet af. Hoe de rabbijnen met deze paradox van het leven omgaan zien we bijvoorbeeld in *Spreuken der vaderen*. Daar zegt

woord te spreken in Mijn Naam dat Ik hem niet geboden heb (–), die profeet zal sterven. Het staat buiten twijfel dat de toehoorders daarnaar verwijzen. Ook Jeremia verwijst er in zijn antwoord naar (12), zoals ook zijn rechters (16). De toehoorders konden of wilden niet geloven dat deze schokkende woorden inderdaad van de Eeuwige kwamen. De aanklagers waren in de eerste plaats de priesters. Uit 29 : 26 vernemen we dat er onder de priesters speciale opzichters waren met de taak *iedere man die gek is of zich voor een profeet uitgeeft* in het gevang te zetten. In de tweede plaats worden de profeten genoemd. Wanneer wij over 'profeten' spreken, denken we dadelijk aan de profeten uit Tenach, en vergeten dat de profetie, evenals het priesterschap, een beroep was, verbonden aan de Tempel. Dat de Tempel ooit zal kunnen vergaan wordt als Godslastering beschouwd. En dat maakt ook begrijpelijk dat het volk zich bij de officiële aanklagers aansluit. Bovendien wordt in halszaken uiteindelijk uitspraak gedaan in naam van het volk: *de gemeenschap zal richten (–) en de gemeenschap zal redden* (Num. 35 : 24-25; en zie ook 1Kon. 21 : 13, waar het het volk is dat Nabot stenigt). Vandaar dat in 11 de priesters en de profeten hun beschuldiging richten tot de hovelingen *en tot het volk*, zoals Jeremia zijn verdediging richt tot *al de hovelingen en tot heel het volk* (12) en de uitspraak gedaan wordt door het volk: *toen zeiden de hovelingen en heel het volk tot de priesters en de profeten: aan deze man is geen oordeel des doods* (16). De vraag rijst intussen: waar was de koning? Misschien was hij op dat moment niet in Jerusalem. Misschien ook waren de hovelingen op de hand van Jeremia en wilden ze voorkomen dat de gevreesde koning zich in het geding zou mengen. Maar we lopen op de uitslag vooruit. Hoe verdedigde Jeremia zich tegen de aantijging? In de eerste plaats door te zeggen dat hij wel degelijk sprak in Naam van de Eeuwige (12). Heeft hij in een eerdere profetie niet benadrukt: *Ook ik heb de dodelijke dag* [van de ondergang] *niet begeerd* (17 : 16); heeft hij niet tegen zijn hele wezen in geprofeteerd (20 : 9)? Jeremia kan daarop gewezen hebben, al wordt het niet met zoveel woorden vermeld. Bovendien ís alles nog niet verloren. Het lot ligt in handen van het volk zelf: *Gehoorzaam de stem van de Eeuwige, jullie God, en de Eeuwige zal berouw hebben over het kwaad dat hij tegen jullie heeft gesproken* (13).

Ondanks zijn wanhoop over de hardnekkigheid van het volk, dat zijn wegen evenmin zal veranderen als *een luipaard zijn strepen* (13 : 23) blijft Jeremia hopen.

14 *Maar ik, zie, ik ben in jullie handen, doe met mij wat goed en recht is in jullie ogen*. Jeremia, die in Naam van de Eeuwige het volk de ondergang profeteert wegens *het slechte van hun handelingen* (3), blijft het juridische gezag van het volk erkennen, dat immers nog altijd het volk Gods is. Ook al zondigt Israel, het blijft Israel.

Tenslotte wendt de profeet zich nogmaals tot het volk: *Maar weet toch en besef, dat als jullie mij doden, jullie onschuldig bloed brengen over jezelf en over deze stad en haar inwoners, want in waarheid: de Eeuwige heeft me tot jullie gezonden* (15). Met andere woorden: Ik ben bereid te sterven, maar wat zal er dan met jullie gebeuren?! Jullie zullen onschuldig bloed hebben vergoten, en dat moet tot onheil leiden. Ook nu nog slechts een enkele stap hem scheidt van de dood, denkt Jeremia het eerst aan het volk dat hij zozeer liefheeft.

Zijn woorden maken diepe indruk. Bij de *oudsten van het land*

Rabbi Tarfon: 'Het is niet aan jou het werk te voltooien, maar je bent [*ook*] niet vrij om er vanaf te zien' (Avot 2, 16). Zonder kracht van boven zal de mens nooit aan al zijn verplichtingen kunnen voldoen. Maar het eerste initiatief is in zijn hand gelegd. Wanneer de mens begint zal God de kracht schenken het werk af te maken. Zo vormt ook in Jer. 24 het door de ballingschap geprikkelde initiatief tot ommekeer de eerste voorwaarde voor de gave van een nieuw hart.

De mogelijkheid van het initiatief tot ommekeer en ontzag voor de Eeuwige wordt niemand ontzegd, hoe groot de invloed van de historische omstandigheden ook zijn mag. We zagen (p. 146) hoe de rabbijnse traditie ook de achterblijvers in Jehoeda de keuze van ommekeer niet ontzegt. De volgende midrasj laat zien dat de rabbijnen hoe dan ook vast houden aan de mogelijkheid van die keuze: 'De engel die is aangesteld over de periode van de zwangerschap heeft de naam *Laila* ['nacht']; en hij neemt een druppel [*manlijk zaad*], brengt deze voor de Heilige Hij zij gezegend en zegt tot Hem: 'Heer der wereld, wat zal met deze druppel gebeuren? Zal het een sterke of een zwakke zijn, een wijze of een dwaas, rijk of arm?' [*Dit alles ligt in Gods hand*]. Maar of hij een wetteloze of een rechtvaardige zijn zal, dat zegt Hij niet. Dit is in overeenstemming met het woord van Rabbi Chanina. Want Rabbi Chanina zegt: 'Alles ligt in de hand van de hemel, behalve het ontzag voor de hemel'.' (bNida 16b).

Het leven van een mens kan door vele faktoren worden bepaald. Fysieke eigenschappen (sterk of zwak), geestelijke vermogens (wijs of dwaas) en sociale of historische omstandigheden (arm of rijk) beïnvloeden zijn leven. De opdracht God te vrezen en Zijn wil te doen blijft echter altijd van kracht. Tot zijn laatste snik kan de mens nog ommekeer doen. (MvL)

(ook qua leeftijd) komt de herinnering op aan een profeet die honderd jaar eerder al de ondergang van Jerusalem en de Tempelberg had voorspeld: Micha de Morasjiet (18). En noch de toenmalige koning Chizkiahoe, noch het volk hebben hem gedood, maar zijn in tegendeel tot omkeer gekomen, *zodat de Eeuwige berouw had over het kwaad dat Hij tegen hen gesproken had. En wij? Zullen wij zo'n groot kwaad tegen onze zielen doen?* (19). Is het waarmerk van profetie volgens Deut. 18 : 21-22 niet dat de profetie waarheid wordt? En is Micha's profetie niet bewaarheid doordat Chizkia en zijn generatie omkeer deden, en Jerusalem en de Tempel er nog altijd zijn?
Tegen dit argument voor vrijspraak wordt nu echter een tegenargument naar voren gebracht: Was er niet een andere man, Oeria van Sjemaja, die nog maar één of twee jaar tevoren profeteerde *tegen deze stad en tegen dit land, geheel volgens de woorden van Jirmeyahoe* (20)? En is die niet door onze koning Jehoiakiem gedood en zelfs een graf ontzegd? En waarom zou het vonnis van Jeremia dan anders luiden?
Het wankelmoedige volk, dat zich eerst door Jeremia en de oudsten liet overtuigen, dreigt nu weer over te hellen naar de mening van de priesters en de profeten. *Maar de hand van Achikam de zoon van Sjafan was met Jirmeyahoe, dat men hem niet overgaf in de hand van het volk om hem te doden* (24). Achikam was de vader van Gedalja, de stadhouder van Jehoeda na de verwoesting, en de broer van Gemarjahoe de zoon van Sjafan, die naderhand met zijn zoon een rol speelden bij de voorlezing van de boekrol van Jeremia (36 : 11-12). Achikam heeft Jeremia vrijwel zeker uit de Tempelvoorhof meegenomen om hem te laten onderduiken. Want wat ook de betekenis mag zijn van het woord *atsoer* in 36 : 5: *Ik ben opgehouden* [atsoer] *en kan niet komen naar het huis van de Eeuwige,* dat Jeremia als reden geeft voor zijn verzoek van Baroech ben Neria om in zijn plaats de boekrol te lezen, duidelijk is wel dat Jeremia na de gebeurtenissen in ons hoofdstuk 'ondergronds' moest gaan. Tijdens deze onderduikperiode kan hij dan op de gedachte zijn gekomen zich schriftelijk tot het volk te richten, zij het ook voor beperkte tijd.
Het grootse van Jeremia is dat hij geen ogenblik terugschrok om het woord Gods tot het volk te brengen, ook al wist hij wat nog maar één of twee jaar tevoren gebeurd was met de profeet Oeria. Jeremia blijft in leven, maar is bereid terwille van de waarheid te sterven. Tegelijkertijd blijft hij van een diepe liefde voor zijn volk vervuld. En hoe dierbaar de waarheid hem is, geen ogenblik vergeet hij dat degenen die hem willen doden, niet meer dan mensen zijn. Ze kunnen zich vergissen. En hij eist niet het martelaarschap voor zichzelf op. Hij erkent het recht van het volk – het gezalfde volk! – om hem te vonnissen. Maar tegelijkertijd doet hij alles – en met succes – om het terug te houden van een onbezonnen oordeel. Niet zijn dood kan redding brengen; alleen zijn leven als een profeet die blijft opkomen voor zijn volk, zoals ook Mosjè dat deed (vgl. p. 152 en ook 123).

Koningen en profeten (21 : 11-23 : 8)
De koning in Israel is onderworpen aan het Verbond tussen God en Israel, en daarmee aan de wetten van de Tora: *Opdat hij leert de Eeuwige zijn God te vrezen, en in acht te nemen alle woorden van deze Tora en deze inzettingen, door ze na te komen. Opdat zijn hart zich niet verheft boven zijn broeders en hij noch rechts noch links afwijkt van het gebod.* (Deut. 17 : 19-20). Wanneer Sjmoe'el Sja'oel als eerste koning aanstelt zegt hij tot hem en tot het volk: *Wanneer jullie de Eeuwige vrezen en Hem dient en gehoor geeft aan Zijn Stem en niet weerspannig bent tegen de Mond van de Eeuwige, dan zullen jullie en de koning die over jullie koning is, achter de Eeuwige jullie God zijn. Maar wanneer jullie geen gehoor geeft aan de Stem van de Eeuwige, maar weerspannig bent tegen de Mond van de Eeuwige, dan zal de Hand van de Eeuwige tegen jullie zijn, zoals hij tegen jullie vaderen was* (1Sam. 12 : 14-15). De wet die Sjmoe'el voor de koning opstelde heeft als uitgangspunt dat de koning onderworpen is aan de Tora. Sjmoe'el, die op dat moment afstand deed van het richterschap, dwz van het politieke bestuur van het volk, onderstreept: *Ik zal jullie onderrichten in de goede en rechte weg* (12 : 23). Waarmee hij bedoelt: ook in de toekomst zal ik jullie leraar zijn, dwz, jullie profeet en geestelijke leider. De profeten is dus het toezicht gegeven over de activiteiten van de koning. Daarmee is tegelijkertijd een spanningsveld gegeven, waarin koningen de ware profeten niet alleen naar het leven staan, maar zich ook omringen met leugenprofeten die hen naar de mond praten. Het boek Jeremia is één verslag van zijn strijd tegen koningen en leugenprofeten.
In de hoofdstukken 21 : 11 tot 23 : 8 spreekt Jeremia zich uit over het koningschap en de koningen. Deze profetieën beginnen met een vermelding van de taken van de koning (21 : 11-22 : 7), toetsen vervolgens de verschillende koningen aan deze kriteria (22 : 10-30) en besluiten met een beeld van de ideale koning die in de toekomst zal op-

Valse en ware profeten (Jer. 28)

Zelden is er een geweest tijd waarin het zo vitaal was onderscheid te kunnen maken tussen valse en ware profeten, als in de tijd van Jeremia. Het lot van het koninkrijk Jehoeda ligt in de waagschaal en de politieke beslissingen bepalen de toekomst van het rijk. Tal van profeten adviseren de koning in de Naam van God. Hun profetieën spreken elkaar echter tegen...

Hoe kan een ware profeet van een valse worden onderscheiden? In Deut. 18 : 22 lezen we: *Wanneer de profeet spreekt in Naam van de Eeuwige en de zaak geschiedt niet – dan is dat het woord dat de Eeuwige niet heeft gesproken*. Met 'de toekomst zal het leren' komen we in een crisistijd echter niet uit. Maar er zijn kriteria.

Wanneer een profeet tegen de Tora ingaat, weten we zeker dat het gaat om een valse profeet: *dan moet je niet luisteren naar de woorden van de profeet,* ook al doet hij wonderen (Deut. 13 : 2-4). Tenzij, voegt Rasji toe, hij je bekend staat als een wijze en een rechtvaardige, zoals Eliyahoe op de berg Karmel, die offers bracht op een hoogte, toen dat verboden was, maar dat deed om Israel te beschermen. Het tweede kenmerk van de ware profeet is dus dat hij bekend staat als een tsaddiek, die zijn hele leven in dienst van God heeft gesteld en zich als profeet al heeft bevestigd. Een derde kenmerk is dat ware profeten vrijwel altijd een zware opleiding achter de rug hebben, waarin ze leren hun geest vrij te maken voor de invloed van de hogere wereld. Alle grote profeten hadden leermeesters en leerlingen en staan in een profetische traditie (Avot 1 : 1). Op zichzelf garandeert ook dat nog niet dat de profetie daadwèrkelijk over hen komt of dat ze de draagwijdte van hun profetie geheel doorzien. Rabbi Mosjè Chajiem Luzatto noemt in zijn *Derech haSjem* Jona als voorbeeld: 'Hem werd gezegd (Jona 3 : 4) dat Ninivé zal worden "omgedraaid". Dit is echter voor tweeërlei ware uitleg vatbaar: de ene dat de stad gestraft zou worden om haar zonden, de andere dat de inwoners zouden worden omgedraaid van kwaad naar goed. (–) Jona onderkende echter alleen de eerste mogelijkheid'. En daardoor dacht hij dat zijn profetie niet werd bevestigd. Een vierde kenmerk is dat ware profeten altijd onheilsprofeten zijn waar het de korte termijn betreft. Ze profeteren weliswaar vanuit de belofte Gods dat de verlossing eens zal komen, maar tegelijkertijd vanuit het inzicht dat alleen volledige ommekeer die verlossing zal kunnen brengen. Ze confronteren het volk dus voortdurend met de consequenties van hun overtredingen. Hun profetieën hebben de voorwaardelijke vorm '*als jullie niet...dan*'. Vurig hopen ze dat het volk omkeert, of dat God erbarmen heeft en de consequenties uitblijven. Valse profeten komen in de verleiding te profeteren wat zij en het volk hopen; ze vereenzelvigen zich met de illusies van het volk en zien die voor de waarheid aan. (Tussen haakjes: het bijvoeglijk naamwoord 'vals' hoeft niet op moedwil te slaan; de leugenprofeten kunnen te goeder trouw zijn, maar ze misleiden door hun gebrek aan waarachtig inzicht zichzelf en het volk.) Jeremia noemt ze *dromers die jullie* [zelf] *tot* [hun] *dromen brengen* (29 : 8). Een ware profeet moet dwars tegen de heersende meningen durven ingaan. God maakt Jeremia dan ook tot een *vestingstad, tot een ijzeren pilaar, tot muren van koper tegen heel het* staan (23 : 1-6). Zoals God in hoofdstuk 7 Jeremia gebiedt naar de Tempel te gaan, zo gebiedt Hij hem in 22 naar het paleis van de koning te gaan om daar te profeteren (21 : 1): *doe recht en gerechtigheid en redt de beroofde uit de hand van de verdrukker. Verdruk niet de vreemdeling, de wees en de weduwe. Gebruik geen geweld en vergiet geen onschuldig bloed op deze plaats* (22 : 3). Indien zo gedaan wordt, *dan zullen door de poorten van dit huis koningen komen, en zitten voor David op zijn troon*. Zo niet, *dan zal dit huis tot een verwoesting worden* (4-5). In hoofdstuk 7 profeteert Jeremia de ondergang van de Tempel waarin geen recht geschiedt. Nu profeteert hij de ondergang van een koningschap dat geen recht doet. *Het huis van de koning van Jehoeda* (6), mag gebouwd zijn van hout uit Gil'ad en Levanon, maar wanneer er geen recht wordt gedaan, *zal Ik verdervers tegen je heiligen, elk met zijn gereedschap en die zullen je uitgelezen cèders omhouwen en werpen in het vuur* (7). Een even gedurfde en voor de profeet even gevaarlijke profetie als die over de Tempel. Hoe schoon en indrukwekkend het koninklijk paleis en de Tempel ook mogen zijn, de ware redding en de ware schoonheid zijn het doen van het goede.

Door het hele boek Jirmeyahoe heen klinkt zijn kritiek op de koningen, de priesters en de profeten die het volk onderdrukken, misleiden en daardoor verstrooien. Daar tegenover schildert de profeet de ware koning: *Zie er komen dagen, is het Woord van de Eeuwige, dat ik voor David zal oprichten een rechtvaardige spruit, die koninklijk koningschap zal hebben, die zich onderricht, en recht en gerechtigheid op aarde zal doen. In zijn dagen is Jehoeda bevrijd, woont Israel veilig. En dit is zijn naam, waarmee Hij hem roept: Onze gerechtigheid* (23 : 5-6).

(Naar *Da'at Mikra* en Zwi Adar)

land (1 : 18). Voor een positief toekomstbeeld hebben we geen profeten nodig: we weten al dat God Zijn volk en Zijn wereld niet zal laten vallen. Wat we nodig hebben is correctie in ons denken en handelen. En de ware profeten bieden ons die correctie.
Lezen we nu Jer. 28. In hoofdstuk 27 gaat Jeremia met een houten juk om de hals de gezanten tegemoet van de volken die Jehojakiem heeft opgeroepen met hem de opstand tegen Bavel aan te gaan. Hij (Jeremia) geeft daarmee te kennen dat ze zich moeten onderwerpen aan Nevoekadnetsar, die God hun als gevolg van hun overtredingen gezonden heeft. In 28 : 1-4 profeteert Chananja echter dat God het juk van Bavel al heeft gebroken en dat de Tempelinventaris na twee jaar met de ballingen uit Bavel naar Jerusalem zal worden teruggebracht. Jeremia's reactie is aarzelend. Hij weet dat de ballingen eens zullen terugkeren; maar ook dat de ballingschap uiteindelijk 70 jaar zal duren, en geen twee (25 : 12). Op Chananja's profetie reageert hij echter met *Amen, dat de Eeuwige zo mag doen. Dat de Eeuwige je woorden mag bevestigen* (6). In zijn hart hoopt hij dat God alsnog erbarmen met het volk zal hebben en dat het onheil wordt afgewend. Het is kenmerkend voor de ware profeet dat hij altijd het goede blijft hopen. En dan laat Jeremia deze geladen zin volgen, misschien de meest fundamentele zin die in Tenach over profetie is gezegd: *De profeten die er vóór jou en mij geweest zijn, van de oertijd af, die profeteerden over vele landen en grote koninkrijken, tot oorlog, honger en pest. Maar het woord dat de profeet geprofeteerd zal hebben over de vrede – wordt dát woord waar, dan wordt de profeet gekend die Hij in waarheid heeft gezonden* (8-9). Rambam (*Hilchot Jesodé haTora* 10,4) ontsluit voor ons de diepte van deze zin: 'De woorden van rampspoed die een profeet spreekt, zoals wanneer hij zegt dat iemand sterven zal, of dat er een jaar van honger of oorlog komen zal en dergelijke – wanneer die woorden niet uitkomen, dan weerlegt dat zijn profetie niet en kan men niet zeggen dat hij iets gezegd heeft wat niet uitkwam. Want de Heilige Hij zij gezegend is lankmoedig en vol liefde en heeft berouw over het kwaad, en het kan zijn dat er ommekeer is gedaan en Hij vergeven heeft, zoals de mensen van Ninevé (Jona 4 : 2) of Chizkia (2Kon. 20 : 5). Maar wanneer hij iets goeds belooft en zegt: zo en zo zal het gebeuren, en dat goede dat hij gezegd heeft komt niet, dan is het duidelijk dat hij een leugenprofeet is. Want al het goede dat God belooft, zelfs op voorwaarde, trekt Hij niet terug (–). En dit bedoelt Jeremia met zijn antwoord aan Chananja. Toen Jeremia ten kwade profeteerde en Chananja ten goede, zei hij tot Chananja: Wanneer mijn woorden niet waar worden, dan bewijst dat niet dat ik een leugenprofeet ben. Maar wanneer jouw woorden niet waar worden, dan is duidelijk dat jij een leugenprofeet bent.'
In tegenstelling tot Jeremia aarzelt Chananja niet. Hij verbreekt het houten juk om de hals van Jeremia en herhaalt zijn profetie (10-11). En pas dan bevestigt God Jeremia's profetie, draagt hij hem op het houten juk door een ijzeren te vervangen en kan Jeremia Chananja als leugenprofeet ontmaskeren (12-16). Chananja sterft nog in hetzelfde jaar (17). Maar ook wanneer dat niet was gebeurd tekent het verhaal Jeremia als de ware profeet, die pas spreekt wanneer God het hem geboden heeft, die in zijn liefde voor het volk altijd hoopt dat God alsnog anders heeft besloten; en die als geen ander de diepten van de profetie gepeild heeft. (Zie ook *Tenachon over de Tora*, p. 410f.)

Genezing in ballingschap (Jer. 29)
Na de verbanning van Jejojachien (in 24 : 1 Jechonja genoemd) treedt in Jehoeda onder koning Tsidkia een periode van betrekkelijke rust in. De gedeeltelijke ballingschap is een feit, maar Jehoeda bestaat nog en beschouwt zichzelf als 'het volk' dat blijven zal. In Jer. 24 lezen we hoe Jeremia echter juist in de ballingen de toekomst van het volk ziet (vgl. p. 145). Over Jehoeda profeteert hij vreselijke rampspoed (24 : 9-10). Wanneer Tsidkiahoe gezanten stuurt naar Bavel, maakt Jeremia van de gelegenheid gebruik een brief te sturen naar de ballingen aldaar (29 : 1). Daarin voorziet hij dat de ballingschap zeventig jaar zal duren, maar dat de ballingen dan innerlijk gereinigd naar hun land zullen terugkeren. De ballingschap van Jehojachien zal de kern van de vernieuwing blijken (10-14). Het klinkt als een bemoediging, maar het werd zo niet opgevat. In Bavel zijn profeten opgestaan die een spoediger terugkeer beloven en wel naar het nog bestaande Jehoeda. Ze blijven dromen van een opstand tegen Bavel en roepen het op zich elk moment gereed te houden voor de terugkeer. Maar Jeremia schrijft nu: *Zo zegt de Eeuwige Tsevaot, de God van Israel: laat jullie profeten en de waarzeggers die in jullie midden zijn jullie niet bedriegen, en luister niet naar jullie dromers die jullie laten dromen. Want ze profeteren valselijk in Mijn Naam, maar hen heb Ik niet gezonden* (8-9). Jeremia, die een ballingschap van enkele generaties voor zich ziet, roept het volk juist op in Bavel te leven alsof ze er zullen blijven: *Bouw huizen en woon erin, plant tuinen en eet er de vrucht van, neem vrouwen, win zoons en dochters, neem vrouwen voor je zonen en geef je dochters aan mannen, dat ze zoons en dochters baren. En vermenigvuldig je daar en wordt niet verminderd* (5-6). De ballingen moeten een sterke Joodse gemeenschap bouwen, loyaal aan Bavel: *En zoek de vrede van de stad waarheen Ik jullie gevankelijk heb doen wegvoeren en bidt voor haar tot de Eeuwige, want in haar vrede zal je vrede hebben* (7). Lijkt dit niet een omkering van alle waar-

Jeremia tegenover zijn God

De eerste plaats waar in Tenach woord 'profeet' valt is Gen. 20 : 7: *En nu, geef dan terug de vrouw van de man, want een profeet is hij en hij zal voor je bidden*. Rasjbam brengt het woord 'profeet' (*navie*) in verband met *niv* in Jesj. 57 : 19: *Ik schep de vrucht* [niv] *der lippen* en verklaart: 'Vertrouwd is hij Mij, Mijn woorden spreekt hij, zijn woorden heb Ik lief en Ik hoor naar zijn gebed'. God zegt dit van Awraham, die het voor het eerst gewaagd heeft tegens Gods besluit in te pleiten – niet eens voor zijn neef Lot, maar voor heel het verraderlijke Sedom, dat immers toch ook enkele rechtvaardigen herbergen kon. Zo horen we ook Mosjè pleiten voor het opheffen van Gods besluit om Israel te laten vallen (Ex. 32 : 12 en Num. 14 : 13-16), en tot God zeggen: zo U hun zonden niet vergeeft, *schrap mij dan uit Uw boek dat U geschreven hebt* (Ex. 32 : 32). Een kenmerk van de profeten is dat ze hartstochtelijk pleiten voor hun volk en dat God naar hen luistert. En ook al gaat Hij niet altijd op hun beden in, antwoordt Hij wel. Tegen Jeremia zegt God: *En jij, bidt niet voor dit volk* [waaruit blijkt dat Jeremia voor hen gebeden héέft] *want Ik zal niet horen ten tijde dat ze tot Mij roepen, om hun kwaad*. (Dit leert ons tevens dat de gebeden van de profeten begrepen worden als gebeden van het volk zelf.)

Ook Jeremia staat in tal van gebeden op de bres voor zijn volk. Het uitzonderlijke van Jeremia is echter dat hij in zijn gebeden ook zijn persoonlijke worstelingen en onzekerheden uit, en dat met een openheid die in Tenach zijn gelijke niet heeft. Wanneer Jerusalem op het punt staat te vallen gebiedt God hem in 32 : 6-26 de akker van Chaname'el te kopen, als teken dat het oordeel over het volk een einde zal nemen en er eens herstel zal volgen: *Er zullen nog huizen en akkers en wijngaarden in dit land worden gekocht* (15). Jeremia doet onmiddellijk wat hem gezegd is. Maar in het gebed dat hij vervolgens uitspreekt (17-25) gunt hij ons een blik in zijn eigen verwarring. *Ach Eeuwige God, Die de hemel en de aarde gemaakt heeft door Uw grote kracht en Uw uitgestrekte arm, geen ding is U te wonderlijk*, enz. Dit alles weet hij. Maar toch knaagt de twijfel aan zijn eigen profetie: *Zie, de wallen voor de bestorming zijn al tot de stad gekomen om haar te nemen, gegeven is de stad in de hand der Chaldeeën, die tegen haar strijden; vanwege het zwaard* [de overmacht van de vijand], *de honger en de pest* [die heersen in de stad], *wat U gesproken hebt is gebeurd; U ziet het toch! En Uzelf hebt tot mij gesproken, Heer God: koop je die akker voor geld en laat het door getuigen betuigen. En de stad is in handen van de Chaldeeën gegeven!?* De aanblik van het bittere heden ontneemt de profeet het uitzicht op de beloofde toekomst. In het antwoord van God (26ff, en zie p. 156) horen we echter geen spoor van verwijt om Jeremia's twijfel. God verlangt in het gebed de oprechtheid van het hart (zie hierover *Tenachon over de Tora* p. 466-7).

In andere gebeden uit Jeremia niet alleen zijn onzekerheid, maar ook de wanhoop over zijn persoonlijke lot en soms vraagt hij God wraak over zijn tegenstanders. De vraag rijst waarom zulke hoogst persoonlijke gebeden, gezegd in de intimiteit tussen God en hem, in zijn boek zijn opgenomen. Wat hebben ze de komende generaties en ons te zeggen? Is het om ons te leren dat het gebed geen beperkingen? Het Bavel dat hen gedeporteerd heeft, de grote vijand, waartegen Jehoeda een opstand beraamt – voor dit Bavel gebiedt Jeremia in naam van de Eeuwige te bidden en zijn welzijn te zoeken! De Eeuwige is echter de God van alle volken. Hij heeft Bavel over Jehoeda laten komen; de ballingen moeten zich nu gedragen als Babylonische Joden en werken voor het welzijn van het land waarin ze zijn komen te verkeren. Opstand is zinloos. Wat toekomst heeft is het vestigen van een hechte Joodse gemeenschap, in het vaste weten dat deze gemeenschap eens zal terugkeren naar het eigen land. *Dan zal je Mij aanroepen en gaan en tot Me bidden, en Ik zal naar jullie luisteren. En jullie zullen Mij zoeken en je zal vinden en jullie zullen Mij vragen met heel je hart, en Ik zal door jullie worden gevonden, is het Woord van de Eeuwige* (12-14).

In Jehoeda worden in de Tempel en met offers andere goden gediend; bereiden jullie je in Bavel voor op de terugkeer naar Tsion door in de ballingschap een begin te maken met een nieuw, op God gericht leven, zonder Tempel en zonder offers.

We zijn gewend de Bijbel te verbinden met het leven van Israel in het eigen land, en vergeten dat ook de periode van de ballingschap een Bijbelse periode is. Het werken en denken van de profeten voor en tijdens de ballingschap heeft de weg geopend om uit te stijgen boven de ballingschappen en ze op te nemen in het leven van het volk. De brief van Jeremia is daarin een beslissende faktor geweest, hoeveel tegenkanting de profeet er ook mee opriep. Een van de valse profeten van de ballingschap, Sjemaja de Nechlamiet, beschouwt Jeremia's brief als volksverraad en eist van de priester Tsefanja in Jerusalem Jeremia in het gevang te zetten (25-28). Tsefanja leest Jeremia de brief van Semaja voor, maar onderneemt geen stappen tegen hem. (Vrij naar Zwi Adar.)

אותיות פורחות

Omhoogvliedende letters

Een bladzijde overdenking

Heer der wereld, U hebt Uw kinderen in ballingschap gestuurd, opdat ze terugkeren in ommekeer tot U. Maar ik zweer dat U ze op die manier geen goed doet. Probeer het, en stuur de Masjiach van Uw Gerechtigheid, en U zult zien hoe ze achter hem aan gaan!
(Arjè Leib haSaba van Sjpoeli)

De kleine Joodse gemeenschappen in Oost-Europa waren als heilige teksten, die open lagen voor de ogen van God; zo dicht waren onze bedehuizen bij de berg Sinaj. In de bescheiden houten synagogen, die de indruk wekten zich welbewust van de wereld af te sluiten, reinigden de Joden de zielen die God hun had gegeven en vervolmaakten ze hun gelijkenis met God. In hen ontstond een onbegrensde wereld van innerlijkheid, een 'Tora in het hart', naast de geschreven en de mondelinge Tora. Zelfs gewone mensen waren als kunstenaars, die wisten hoe ze de uren van de werkdagen met mystieke schoonheid konden vullen. Het was geen toeval dat de Joden van Oost-Europa wereldlijke scholing afwezen. Ze weerstonden de stroom die het kleine Joodse gebied dreigde te overspoelen. Ze verachtten de wetenschap niet, maar geloofden dat een weinig edelmoedigheid duizendmaal waardevoller was dan alle ongewijde wetenschappen; dat het belangrijker is elke dag te bidden 'God, behoed mijn tong voor het kwade', dan het studeren van natuurkunde; dat het overpeinzen van de Psalmen een mens met meer barmhartigheid vervult dan de studie van de Romeinse geschiedenis... Hun leven was gericht op het geestelijke en daarom negeerden ze zijn uiterlijke aspecten. Een Jood kon eruit zien als een pauper, maar innerlijk voelde hij zich als een prins, verwant aan de Koning der Koningen.
Onoverwinnelijke vrijheid was in de Jood, die gehuld in zijn gebedsmantel en gebedsriemen zijn ziel wijdde aan de heiliging van de Naam... De huidige generatie heeft nog de sleutels tot die schat. Indien we deze rijkdom niet aan het licht brengen, zullen de sleutels met ons het graf in gaan en zal de voorraadschuur van de geslachten voor altijd gesloten blijven.
A.J. Heschel, inleiding tot Roman Vishniac, *Polish Jews, a Pictorial Record*, Schocken 1965

Heer de wereld, ik bid U, verlos toch Israel!
En wilt u dat niet, verlos dan de gojiem.
(Rabbi Jisrael de Magied van Kosjnits)

לשבוח גלות	vergeten is ballingschap
לזבור גאולה	herinneren verlossing
(בש"ט)	(Ba'al Sjem Tov)

gen kent? Dat we alles wat in ons omgaat aan God kunnen voorleggen, zonder een zweem van schaamte? Onze teleurstellingen, onze woede, en zelfs onze wraakverlangens? Tegenover een medemens kunnen we niet alle verborgenheden van ons hart blootleggen, en blijft er naast de waarheid veel versluierd. Tegenover God kan dat wel, want Hij vraagt de oprechtheid van ons hart.
Geldt dit ook het verlangen naar wraak? In 11 : 18-20 klaagt Jeremia erover dat hij zijn taak getrouwelijk vervuld heeft, en nu merkt dat hem dat zijn leven kosten kan: *Ik was als een lam, een os, die geleid wordt om te slachten. Ik wist niet dat ze gedachten tegen me dachten, zeggende: Laten we de boom met zijn vrucht verderven, en laten we hem uit het land der levende uitroeien, zodat zijn naam niet meer gedacht wordt* (21). En dan wendt hij zich tot God, *de rechtvaardige rechter, Die de nieren en het hart proeft* (20) met de bede: *laat mij Uw wraak van hen zien, want aan U* [en niet aan een aardse rechter] *heb ik mijn rechtzaak onthuld.* Hoe kunnen we deze beden om wraak begrijpen? Zijn ze de uiting van een hart dat tot de rand gevuld is met bitterheid en teleurstelling en zich in een moment van zwakheid ontlaadt in een roep om wraak? Uit het antwoord van God horen we ook nu geen spoor van

---

Heer der wereld, open Uw mond voor een doofstomme, als ik, voor een afgedwaalde als ik, voor een opgejaagde als ik.
Help me mijn zo bittere hart tegenover U te verklaren, want mijn hart is mij zo vreselijk bitter,
dat ik niet meer weet hoe in de ontzaglijke bitterheid van mijn hart ik nog kan leven en blijven bestaan,
want ik heb er blaam mee geworpen op het heilig verbond, op de bron van het leven.
Rabbi Nachman van Breslav, *Tikoen haLev.*

---

verwijt. In tegendeel: God belooft hem dat Hij te Zijnertijd zijn vervolgers zal richten (22-23). Maar staat er in Lev. 19 : 18 niet: *Je moet je niet wreken op en geen wrok koesteren tegen de zonen van je volk?* Zich tot God te wenden om bestraffing van hen die zich tegen Zijn Woord verzetten, is echter heel wat anders dan het zinnen op persoonlijke wraak; en dat is waartegen de Tora zich keert. God is de Rechtvaardige Rechter en zoals de profeten zich tot God wenden om erbarmen voor zijn volk, kunnen ze zich ook tot Hem wenden om recht. Jeremia vraagt God in feite Zijn hand in de geschiedenis zichtbaar te maken en hem daarmee te bemoedigen.
Heel anders klinkt de roep om wraak echter in 12 : 1-4. Daar komt Jeremia tegen Gods lankmoedigheid in opstand: *Rechtvaardig bent U, Eeuwige, ook al strijd ik met U. En toch moet ik met U spreken over gerechtigheid: Waarom is de weg van de Goddelozen voorspoedig, en hebben ze rust, allen die trouweloos trouweloosheid bedrijven? U hebt ze geplant, ze wortelen en gaan en zetten vrucht. U bent wel in hun mond, maar verweg in hun nieren. U echter kent mij, ziet mij, proeft mijn hart, dat met U is. Ruk ze uit als schapen ter slachting, wijdt ze tot de dag van hun doding* (3). Ditmaal krijgt Jeremia een heel ander antwoord dan in 11 : 22-23: *Met voetgangers ben je gelopen, en die hebben je al uitgeput. Wil je nu wedijveren met paarden!?* Met andere woorden: de mannen van Anatot waren je al te zwaar; in Jerusalem zal men het je nog zwaarder maken. Is dit een antwoord? Kijken we naar het verschil met Jeremia's

Het voorbeeld der Rechaviem
Wanneer Jehoiakiem in opstand komt tegen Bavel, stuurt Nevoechadnetsar troepen naar Jehoeda (2Kon. 24 : 1-2). Er ontstaat chaos in het land. De inwoners van Jehoeda zoeken hun toevlucht in Jerusalem. Onder hen ook de nomadenstam van de Rechaviem. Hun vreemde gewoonten baren opzien in de stad en Jeremia maakt daarvan gebruik. Hij kent hun gewoonten, weet dat ze geen wijn drinken. In opdracht Gods nodigt hij ze uit naar de Tempel te komen, alwaar hij ze wijn voorzet (35 : 1-5). Ze weigeren dit, zeggende: *Wij zullen geen wijn drinken. Want Jonadav, de zoon van Rèchav, onze voorouder, heeft ons geboden: Jullie moeten geen wijn drinken, jullie, noch je kinderen, tot in eeuwigheid. Ook moeten jullie geen huis bouwen noch zaad zaaien, noch wijngaard planten of bezitten. Maar jullie zullen in tenten wonen al je dagen, opdat je vele dagen leeft in het land waar jullie als vreemdelingen verkeren. En we hebben gehoor gegeven aan de stem van Jonadav, de zoon van Rèchav onze voorouder, zodat we geen wijn drinken al onze dagen, wij, onze vrouwen, onze zonen en onze dochters* (6-10). Dat we nu naar Jerusalem zijn gekomen, en daar nu in huizen verblijven, komt alleen omdat de oorlog ons daarheen gedreven heeft (11).
Jeremia stelt nu de Rechaviem aan Jehoeda ten voorbeeld. Dit volkje van vreemdelingen, is eeuwen lang trouw gebleven aan het gebod van hun voorvader (12-14), dat hij hun maar één keer heeft hoeven zeggen. Ze zitten hier allemaal (3) en niemand raakt aan de wijn. Jullie daarentegen bent zelfs niet trouw gebleven aan het Woord van jullie Vader in de Hemel, dat Hij je op Sinaj geboden heeft! En dat ondanks de profeten die Hij jullie keer op keer gestuurd heeft om jullie te doen omkeren van je slechte daden en je afgoden, opdat je blijven kan in het land dat de Eeuwige jullie en je voorouders gegeven heeft (15). Daarom, zo spreekt *de Eeuwige, de God der heirscharen, de God van Israel, zal Ik over Jehoeda en over alle inwoners van Jerusalem brengen al het kwaad dat*

klacht in 11 : 19-20. Daar kon hij wijzen op de mannen van Anatot die zijn dood zochten. Daar kon hij vragen om recht tegenover specifieke belagers. Maar hier? In wezen stelt hij hier, net als Job, vraagtekens bij Gods bestier. En evenmin als Job krijgt hij daarop een antwoord. Want het antwoord op deze vraag ligt buiten het bereik van de mensen. (Zouden we het antwoord weten, dan zou de menselijke keuzevrijheid alle zin verliezen.) Vandaar dat God Jeremia nu terugstuurt naar het domein van de mensen: Jouw taak ligt hier, en bereid je maar voor op nog erger kwellingen.

In een ander gebed, dat begint met een roep om wraak, vinden we een dramatische tegenstelling tussen de vreugde om de nabijheid Gods en de teleurstellingen die zijn taak hem bereiden (15 : 15-18): *Uzelf weet het, Eeuwige, gedenk mij en bezoek mij, wreek mij van mijn vervolgers. Laat me door uw lankmoedigheid* [tegenover mijn vervolgers] *niet weggenomen worden. Weet toch dat ik om Uwentwil smaad verdraag. Vond ik woorden van U, ik verslond ze, tot blijdschap was mij Uw woord, tot vreugde voor mijn hart, want Uw Naam werd over mij geroepen, Gij, Eeuwige, God van de heirscharen. Niet heb ik gezeten in de kring van de spotters, om me te verheugen.* [En desondanks:] *Vanwege Uw Hand heb ik eenzaam gezeten, want met toorn hebt U me gevuld. Waarom is mijn smart blijvend geworden, mijn pijn durend, mijn slagwond ongeneeslijk, weigerend zich helen te laten? Waarom toch werd Ge me tot een uitgedroogde beek, tot bedriegelijk water!*

God begrijpt hoe het gevoel in de steek gelaten te zijn Jeremia in de verleiding brengt zijn opdracht te verzaken en weer op te gaan in de anonimiteit van het volk. En Hij zegt hem: *als jij terugkeert* [naar je taak], *dan laat Ik je terugkeren; voor Mij zal je staan.* Dwz. dan zal Ik je bijstaan. *Als je het kostbare doet uitgaan van het goedkope, dan zal je worden als Mijn Mond. Tot jou moeten ze zich keren, maar jij moet niet keren tot hen.* Verlaag je niet tot het niveau van je belagers, maar wees een leider, en wakker de vonk van het heilige aan die in elk mens schuilt. En dan herhaalt God (vgl. 1 : 18) *Want Ik heb je voor dit volk gesteld tot een koperen, versterkte muur. Ze zullen je bestrijden, maar ze zullen je niet overwinnen, want Ik ben met je, om je te verlossen, om je te redden.*

Staan we tenslotte stil bij Jeremia's gebed in 20 : 7-18 waarin we als in geen ander gebed getuige zijn van de wisseling van vertrouwen en wanhoop in Jeremia's ziel. In 7-10 verwijt hij God in felle bewoordingen dat Hij hem heeft bedrogen en hem tot spot gemaakt heeft bij zijn toehoorders; en hoe hij niettemin onmachtig is zijn profetieën te staken, hoe graag hij ook zou willen. In 11-12 krijgt dan het gevoel van vertrouwen en zekerheid de overhand, dat hij met Gods hulp alle weerstand zal overwinnen: *De Eeuwige is met mij als een verschrikkelijke held, daarom zullen mijn vervolgers struikelen en niet vermogen.* In 13 barst hij uit in een lied waarin hij de ondergang van de Godloochenaars al voor zich ziet: *Zingt de Eeuwige, loof de Eeuwige, want de ziel van de verdrukte* [Tsion] *heeft Hij uit de hand van de kwaadbedrijvers verlost!* Maar dan ineens, zonder overgang, slaat opnieuw de wanhoop toe: *Vervloekt de dag waarop ik ben geboren, de dag waarop mijn moeder mij baarde, niet zal hij gezegend zijn. Vervloekt de man die mijn vader de mare bracht: Jou is een jonge zoon geboren en zich verblijden, verblijden liet,* enz. (Naar Jacobson, *Chazon beMikra*, I, p. 321v)

Ik tegen hen gesproken heb. Omdat Ik tot hen gesproken heb, maar zij niet hebben geluisterd, en Ik tot hen geroepen heb, maar zij niet hebben geantwoord (16-17). Van de nakomelingen van Jonadav zal echter niet één man worden afgesneden *die voor Mijn Aangezicht staat, alle dagen* (19).

Wie waren de Rechaviem? Jonadav, de zoon van Rèchav, leefde zo'n 250 jaar voor het vermelde in Jer. 35. We komen hem tegen in 2Kon. 10 : 15-16, waar hij zich schaart aan de zijde van Jehoe bij de uitroeiing van de Ba'alspriesters. Jonadav's afkeer van afgodendienst zou hem ertoe gebracht kunnen hebben zich verre te houden van de Kena'anitische cultuur, en van de kinderen Israels die achter de Ba'al aangaan, en terug te keren tot het leven in de woestijn van voor de Intocht. Aldus Zwi Adar. Deze verklaring suggereert echter dat het hier een Joodse gemeenschap betreft. Voor de meeste verklaarders gaat het echter om een niet-Joodse stam, wat Jeremia's vergelijking met het volk Israel des te schrijnender maakt. Abravanel en andere verklaarders baseren zich op de traditie die in Jonadav een nazaat ziet van Chovav de Keniet, de broer van Mosjè's vrouw Tsippora (Richt. 1 : 16 en 4 : 11), en van de Keniet Chèver, de man van Ja'el die Israels vijand Sissera doodde (Richt. 4 : 17ff). Aangezien er in 1Kron. 2 : 55 sprake is van Kenieten die afstammen van het huis van Rechav, kan Jonadav zo geplaatst worden in een volk dat zich altijd achter Israel heeft gesteld en het nu tot voorbeeld dient. De midrasj (Mechilta deRabbi Sjim'on bar Jochai, p. 135) tekent bij de slotzin van ons hoofdstuk aan: 'Wanneer iemand uit de volken der aarde een plaats van liefde toegewezen krijgt om wat hij uit liefde gedaan heeft, hoeveel te meer geldt dit niet voor iemand uit Israel die zo handelt.'

De profetieën van troost en verlossing

Tijdens het beleg van Jerusalem, terwijl hij gevangen zit in 'de voorhof der bewaring' (37 : 21 en 32 : 2) wegens zijn profetie van onderwerping aan Bavel, krijgt Jeremia de opdracht de akker van Chaname'el te kopen, als teken dat de ondergang en de verbanning niet definitief zullen zijn. *Want zo zegt de Eeuwige der heirscharen, de God van Israel: Er zullen nog huizen en velden en wijngaarden in dit land worden gekocht* (32 : 15). Jeremia doet dit. Maar hoewel hij weet: *geen ding is U te wonderlijk* (17), bekruipt hem toch de wanhoop (24 en zie p. 152). In Zijn antwoord (32 : 26-44) verbindt God nu het heden en de toekomst. In het heden zal Hij rampspoed brengen over Jehoeda: *Zie Ik geef deze stad in handen van de Chaldeeën* (28) en dit als consequentie van *al het kwaad van de kinderen van Israel en de kinderen van Jehoeda, dat ze gedaan hebben om Mij te vertoornen* (32). Maar in de toekomst, na de verwoesting en de ballingschap, zal Hij Zijn volk (Israel én Jehoeda) terugbrengen *naar deze plaats* (37) *en Ik zal Me over hen verheugen en ze goed doen en hen getrouwelijk planten in dit land, met heel Mijn hart en heel Mijn ziel* (41). Maar het grootste goed dat Hij hen doen zal is dat Hij hen naar Hem terugbrengt: *Ze zullen Mij tot een volk zijn en Ik zal hen tot God zijn. En Ik zal hun één hart en één weg geven, tot huiver voor Mij alle dagen, ten goede voor hen en hun kinderen na hen (–) en Mijn huiver zal Ik geven in hun hart, zodat ze niet meer van Mij wijken* (39-40).

De rampspoed in het heden en de verlossing in de toekomst vormen samen het proces van de vernieuwing van het volk: *Zoals Ik over dit volk al dit grote kwaad heb gebracht, zo breng Ikzelf over hen al dit goeds dat Ikzelf over hen gesproken heb* (42). *En er zúllen velden worden gekocht in dit land, waarvan jij zegt: Het is woest (–) het is in de hand van de Chaldeeën gegeven* (43). En dan herhaalt God nogmaals: *Velden zál men kopen voor geld (–) in het land van Binjamin, en in de plaatsen rond Jerusalem, en in de steden van Jehoeda en in de steden van het gebergte en in de steden van de laagvlakte en in de steden van het zuiden. Want Ik zal hun gevangenschap keren, spreekt de Eeuwige.*

Deze profetie hoort tot Jeremia's profetieën van verlossing, die zijn samengebracht in de hoofdstukken 30-33. Veel zijn het er niet, maar 'Wie de geest van Jeremia, en de geest van heel zijn profetie begrijpen wil', aldus Zwi Adar, 'moet ze lezen en herlezen. En dan begrijpt hij hoe moe de profeet was van zijn onheilswoorden en hoe dankbaar hij de kans grijpt om verlossing en redding te profeteren en uiting te geven aan zijn liefde voor zijn volk en aan zijn vertrouwen in de toekomst'. God gebiedt hem *al deze woorden die Ik je gesproken heb te schrijven in een boek* (30 : 2). Dat wil zeggen: om al de woorden van troost samen te brengen in een afzonderlijke boekrol. Deze boekrol (de hoofdstukken 30-33 dus) is de tegenhanger van de boekrol die Jeremia moest dikteren aan Baroech, in het eerste jaar van Nevoekadnetsar. Hoofdstuk 36 werd de boekrol van de ramspoed; 30-33 de boekrol van de troost. Beide zijn opgenomen in het boek dat ons is overgeleverd, zoals ze samen geworteld zijn in de ziel en het werken van Jeremia de profeet.

Twee fundamentele dingen heeft Jeremia ons te zeggen in de boekrol van zijn troost: De God die rampspoed brengt over Jehoeda als

Baroech ben Neriá (hfdst. 45)

Baroech ben Neriá was de leerling en secretaris van Jirmeyahoe. Hem draagt de profeet op de koopacte van de akker van Chaname'el te verzegelen in een aarden vat, *opdat ze vele jaren mag bestaan* als teken dat er ook na de verwoesting weer *huizen en akkers en wijngaarden in dit land worden gekocht* (32 : 13-15). In het vierde jaar van koning Jehoiakiem draagt de Eeuwige Jeremia op alles wat het volk overkomen zal in een boekrol te schrijven, *en Baroech schreef uit de mond van Jirmeyahoe alle woorden van de Eeuwige op, die Hij tot hem gesproken had.* En omdat Jeremia op dat moment gevangen zat, gaf hij Baroech de opdracht de boekrol in de Tempel voor te lezen *voor de oren van heel Jehoeda* (36 : 2ff). In hoofdstuk 45 vernemen we nu hoe Baroech op deze opdrachten reageerde en zei: *Wee mij nu, want de Eeuwige heeft droefenis bij mijn smart gedaan. Ik ben moe van mijn zuchten en vind geen rust!* (3). Waarom zei Baroech dit? Volgens de midrasj (Mechilta Bo, 1) beklaagde Baroech zich dat de gave der profetie hem niet ten deel was gevallen en bedoelde hij te zeggen: 'Waarin verschil ik dan van alle leerlingen der profeten? Jehosjoea diende Mosjè, en de geest van heiligheid kwam ook over hem. Elisja diende Eliyahoe en de geest van heiligheid kwam ook over hem. Waarom ben ik anders dan de andere leerlingen der profeten! Want *Ik ben moe van mijn zuchten en vind geen rust'*. Dwz: op mij rust de Sjechina niet om me te doen profeteren. Jeremia antwoordt hem: *Zo zegt de Eeuwige: Zie, wat Ik gebouwd heb breek ik af, wat Ik geplant heb ruk Ik uit, zelfs dit hele land. En jij zou grote dingen verlangen?* (4-5). En de midrasj vult aan: 'grote dingen, zijn niet anders dan de gave der profetie, zoals er gezegd is (Jer. 33 : 3): *Ik zal je bekend maken grote en vaste dingen die je niet kende.* Maar de Heilige Hij zij gezegend zei tot Baroech: Als er geen wijngaard is, is er geen omheining, als er geen kleinvee is, is er geen herder'. Met andere woorden: profetie heeft nu geen zin meer:

consequentie van hun verraad, is tevens de God die de verlossing brengt. En met de verlossing sluit Hij met haar een nieuw verbond en schept Hij de mogelijkheid tot een vernieuwd bestaan. God redt het volk niet van de vijand, maar Hij brèngt de vijand: *omdat jullie zonden zo veel zijn* (30 : 14-15). Maar daarna is Hij het die de verlossing brengt. En dan zullen de vijanden die God gezonden heeft worden gestraft en *zullen allen die je verteren worden verteerd en zullen al je verdrukkers in gevangenschap gaan (–). Want Ik zal je heling doen geworden en van al je slagen zal Ik je genezen (–). Zie, Ik zal de gevangenschap van Ja'akov's tenten wenden, Me ontfermen over hun woningen* (vgl. Num. 24 : 5) *en je stad zal worden gebouwd op haar puinhoop (–) En Ik zal hen verheerlijken* (16-20 en in deels dezelfde bewoordingen 33 : 5-7). God straft en verlost Israel omdat hij het liefheeft: *Met een eeuwige liefde heb Ik je liefgehad, daarom trek Ik je met chesed* [liefdevolle trouw]. *Ik zal je weer bouwen, en gebouwd zal je worden, jonge vrouw Israel* (31 : 3-4). En met de verlossing (die het gevolg zal zijn van de innerlijke ommekeer) vernieuwt de Eeuwige ook het Verbond dat Hij op Sinaj met Zijn volk heeft gesloten. Dit verbond zal Hij dan niet op stenen tafelen schrijven, maar *Ik zal Mijn Tora in hun binnenste geven, op hun harten zal Ik haar schrijven* (31 : 33). *En dan zullen allen Mij kennen, van de kleinste tot de grootste* (34).

Zoals Israel en Jehoeda beiden deel hebben aan de rampspoed, zo zullen ze beiden deel hebben aan de verlossing: *de kinderen van Israel en de kinderen van Jehoeda hebben slechts het kwaad in Mijn ogen gedaan, van hun jeugd af* (32 : 30), *maar Ik zal terugbrengen de gevangenschap van Jehoeda en de gevangenschap van Israel, en Ik zal ze bouwen als in het begin* (33 : 7). Aangrijpend zijn de profetische woorden over Efrajiem (= Israel) in 31 : 6-2 en 15-22: *Want er zal een dag zijn waarop de wachters op Efrajiems gebergte zullen roepen: Maak je op, laat ons opgaan naar Tsion, naar de Eeuwige onze God* (31 : 6) en dan zullen beiden weer één rijk zijn, met de Tempel als middelpunt. God hoort Rachel wenen om haar kinderen (15). Rachel is de moeder van Binjamin, die met Jehoeda de ballingschap van Bavel zal ondergaan, en ze is de moeder van Efrajiem, die staat voor de tien stammen van het noordrijk en die al in hun ballingschap verstrooid zijn. Maar de Eeuwige zegt haar: *Bedwing je stem van geween en je ogen van tranen (–) want ze zullen terugkeren naar hun gebied* (16-17). Efrajiem zoekt al de weg terug naar God en roept uit: *Doe me omkeren, dan zal ik omkeren, want Gij zijt de Eeuwige mijn God* (31 : 18). Op deze kreet om terugkeer reageert God: *Is niet Efrajiem Mij een dierbare zoon, is hij Mij niet een troetelkind? Want hoe vaak Ik ook tegen hem gesproken heb, Ik blijf aan hem denken en denken, Mijn ingewanden woelen om hem, erbarmen, erbarmen zal Ik Mij, spreekt de Eeuwige*. Het rijk van Efrajiem is 140 jaar vóór dat van Jehoeda verwoest, maar beiden zullen deel hebben aan Gods verlossing. *Zie, de dagen komen, spreekt de Eeuwige, dat ik het goede woord verwekken zal, dat Ik tot het huis van Israel en over het huis van Jehoeda heb gesproken*. En dit zullen ze na de terugkeer zeggen: *De Eeuwige zegene je, jij woning van gerechtigheid, jij berg van heiligheid*. Dat dit alles spoedig, in onze dagen werkelijkheid mag worden. (Vrij naar Zwi Adar.)

Verlang ze niet, want Ik breng een kwaad over alle vlees, spreekt de Eeuwige. Baroech wordt echter wel door de Eeuwige bedacht: *Maar jouw ziel zal ik geven tot een ontkomen, in alle plaatsen waar je heen zult trekken* (5). En de midrasj besluit: 'Daaruit blijkt dat de profeten uitsluitend profeteren wanneer er nog verdienste in Israel is.'

Rambam (*Morè*, II, 32) leert eruit 'dat iemand die zich op profetie heeft voorbereid, soms toch verhinderd wordt profeet te worden. Want Baroech volgde Jeremia, die hem opleidde en leerde en voorbereidde. En hij stelde zichzelf ten doel profeet te worden, maar het werd hem verhinderd, zoals er staat: *Ik ben moe van mijn zuchten en vind geen rust*. Jeremia zegt hem in naam van de Eeuwige: *Zou je grote dingen verlangen? Verlang ze niet*. Dit zou kunnen betekenen dat profetie een te grote zaak voor Baroech was.' (Een andere en minder treffende verklaring dan de midrasj die we zojuist citeerden.) In Sifré Bemidbar 78 en bMegila 14b en 15a wordt Baroech echter wel tot de profeten gerekend en bovendien – met Jeremia – tot de verre nakomelingen van Rachav (uit Joz. 2).

Volgens de traditie ontving Baroech en zijn school de mondelinge Tora van Jeremia, en gaf hij haar door aan Ezra. In bMegila 16b lezen we dat Baroech de Tora in Bavel onderwees en dat Ezra pas na diens dood naar het land Israel wilde terugkeren. Volgens deze overlevering zou Baroech dus in Bavel zijn overleden.

Waarom wordt de dialoog in Jer. 45 pas vermeld nadat Jeremia en Baroech tegen hun zin naar Egypte zijn gevoerd (43 : 1-7), en niet al in 36 : 5-8, waarbij het kennelijk aansluit? *Da'at Mikra* oppert: Wellicht om te laten zien dat de profetie over Baroech (*Maar jouw ziel zal ik geven tot een ontkomen, in alle plaatsen waar je heen zult trekken*) waar geworden is.

Over afgodendienst

In de periode van de eerste Tempel was afgodendienst de grote verleiding van het volk. *Want de kinderen Israels deden wat kwaad was in de ogen van de Eeuwige* is een refrein dat in de profetische boeken van Jehosjoea tot Koningen onophoudelijk terugkeert. En dit steeds in verband met de dienst aan andere goden (zoals de Ba'als, de zon of de maan), of met het dienen van God op de wijze van de afgodendienaars (zoals het beeld dat Micha maakte, of de gouden kalveren van Rechov'am). Deze laatste vorm schijnt het hardnekkigst te zijn geweest: Israel vergat nooit wie zijn God is, maar in de eredienst slopen vaak afgodische elementen binnen.
In de periode van de Tweede Tempel waren deze vormen van afgodendienst in hun letterlijke vorm overwonnen. Het accent verschoof van de dienst aan tastbare afgodsbeelden en rituelen naar het vergoden van de eigen innerlijke aandriften. Van deze verschuiving getuigt deze midrasj (Sjier haSjieriem R. 7,8): *Twee kwade aandriften schiep God in de wereld: de afgodendienst* [in de zin van beeldendienst] *en de verboden sexuele relaties. De eerste is al uitgeroeid, maar de tweede leeft nog voort.* De Talmoed illustreert dit met een voorval: *Rabbi Chanina en Rabbi Jochanan kwamen al wandelend voor een tweesprong. De ene weg leidde naar de deur van een afgodische tempel, de andere naar de deur van een bordeel. De een zei tot de ander: Laten we langs de deur van de tempel gaan, want de jetser* [de kwade aandrift] *dáárvan is al verslagen. De ander zei: nee, laten we langs het bordeel gaan, en onze jetser onderdrukken en daarmee gunst verwerven* (bAvoda Zara, eind 17a).
Het waren de profeten voor en tijdens de Babylonische ballingschap die het volk brachten tot een verdere verdieping van wat afgodendienst in wezen inhoudt. Ook het zich strikt houden aan de rituele geboden van gebed en offers kan afgodendienst zijn, wanneer ze niet de uitdrukking zijn van de wil het hele leven te heiligen door zich te richten naar Gods geboden: *Zullen jullie stelen, doodslaan, overspel bedrijven, valselijk zweren, reukoffers brengen voor de Ba'al, andere goden nalopen die jullie niet kennen, en dan komen te staan voor Mijn Aangezicht, in dit huis dat naar Mijn Naam genoemd is, en zeggen: Wij zijn verlost, zodat je al deze gruwelen doen kan? Is dit huis, dat naar Mijn Naam genoemd is dan een rovershol?* (Jer. 7 : 9-11). De rituele geboden dienen uitdrukking te zijn van een leven dat zich door álle geboden laat leiden: *gerechtigheid, gerechtigheid moet je nastreven* (Deut. 16 : 20).
Het is dit inzicht dat in de Tweede Tempeltijd opnieuw verder verdiept wordt: Overal waar de mens de geboden Gods laat wijken voor de aandriften van het eigen hart is sprake van afgodendienst. Wie bidt wanneer hij teveel gedronken heeft (bBerachot 31b), wie zich door woede laat overmannen (bSjabbat 105b), wie uit zelfzucht of gierigheid nalaat zijn medemensen te helpen (bKetoebot 68a), wie een ander mens verafgoodt (Ramban op Ex. 20 : 3), wie zijn woord verbreekt (bSanh. 92a) – van hem zegt de Gemara dat het is 'of hij zich schuldig maakt aan afgodendienst'. Dit alles ligt al besloten in de Tora: *Herinner je alle mitswot van de Eeuwige en doe ze, en ga niet aan achter je hart en achter je ogen, waar jullie achteraan hoereren* (Num. 15 : 39). Maar in zijn ontwikkeling leert Israel deze woorden steeds verder verdiepen: onder elke vorm van afgoderij die is overwonnen of

Midrasj over de verwoesting
'Op die dag riep de Heilige Hij zij gezegend zijn dienstengelen op tot een groot wenen en rouwen. Hij zei: Kom, laten Ik en jullie gaan naar Mijn huis en zien wat de vijanden hebben gedaan. En toen de Heilige Hij zij gezegend Zijn heiligdom zag, weende Hij en schreeuwde het uit: Wee Mij, wee Mij over Mijn huis. Mijn kinderen, waar zijn jullie nu! Wat moet Ik jullie doen! Hoe vaak heb Ik jullie niet gewaarschuwd, maar jullie keerden niet om. En tot Jeremia zei Hij: Ik lijk vandaag op een mens die voor zijn enige zoon een bruidsvertrek bereidde, en hem erin zag sterven. En jij, wat draal je! Ga en roep Awraham, Jitschak en Ja'akov en Mosjè, want zij weten wat wenen en rouwen is [*God zoekt als het ware getrouwen die Zijn hart kunnen vermurwen*]. Awraham zei tot de Heilige Hij zij gezegend: Heer der wereld, op mijn honderdste jaar hebt U me een zoon gegeven en toen hij opgroeide en 37 jaar werd hebt U me gezegd: breng hem als een brandoffer voor Mij. En ik moest hem een wreedaard zijn en ik heb me niet over hem erbarmd, maar heb hem persoonlijk gebonden. Zou U mij dat niet gedenken? En zou U zich over mijn kinderen niet erbarmen? En Jitschak zei: Heer der wereld, toen mijn vader me zei: *De Eeuwige, zal Zich voorzien van een lam tot brandoffer, mijn zoon* (Gen. 22 : 8), heb ik me niet verzet, maar heb ik me van ganser harte laten binden op het altaar, en heb ik mijn hals gestrekt naar het mes. Zou U mij dit niet gedenken? Zou U zich over mijn kinderen niet erbarmen?
En Ja'akov zei: Heer der wereld, Ben ik niet twintig jaar gebleven in het huis van Lavan? En heeft de boze Esav mijn zonen niet willen doden? En heb ik me terwille van hen niet overgegeven aan de dood? En nu zijn mijn kinderen overgegeven aan de vijand, als lammeren die naar de slachtbank geleid zijn, nadat ik ze met zoveel leed heb groot gebracht? Zou U mij dit niet gedenken? Zou U Zich over hen niet erbarmen?
En Mosjè zei: Heer der wereld, ben

doorzien, blijkt weer een diepere laag schuil te gaan, blijkt de heerschappij van de Eeuwige in onze harten nog niet absoluut te zijn en ontkennen we wat we dagelijks met de mond belijden: *De Eeuwige is onze God, de Eeuwige alleen*. Wat de Tora van ons verlangt, is de onderschikking van het hart aan de Wil van de Eeuwige.
Alles kan tot afgodendienst worden verlaagd. Ook religie, ontdaan van de morele dimensies van het Goddelijke, kan tot afgoderij verworden. 'Ook wie alle 613 geboden houdt, maar erbarmen, liefde voor de medemens en waarheid over het hoofd ziet, dient per definitie niet de God van Israel' (Shlomo Riskin, *The Jerusalem Post,* weekeditie 2-3-'91). 'Het beginsel van afgodendienst ligt in het hart, en daarom is het alleen de Heilige Hij zij gezegend die het ziet' (*Kli Jakar* op Gen. 6 : 12).
'Alle geboden', zegt Rambam (eind Hilchot Chanoeka) 'zijn gegeven om vrede te maken in de wereld'. In de oudheid, toen elk land geacht werd onder het bestier van een aparte macht te staan, was de wereld verdeeld in elkaar bestrijdende volken. De betekenis van het monotheïsme is niet alleen dat er één God voor alle mensen is, maar niet minder dat er *dus* ook één mensheid is. Dat geldt ook voor de innerlijke vrede. Want het aanbidden van verschillende machten binnen hemzelf, maakt de mens innerlijk verdeeld.
Het monotheïsme, het afzien van afgoden, is niet een latere ontwikkeling in de mensheid. Het is de terugkeer tot het natuurlijke besef van de eenheid van God en Zijn schepping; een eenheid die door het menselijk tekort verbroken is geraakt. Vandaar dat het verbod op afgodendienst ook niet-Joden is geboden. Het is één van de zeven Noachitische geboden. Dat wil zeggen: geboden die minimale menselijkheid waarborgen.
Afgodendienst hoort, met de verboden sexuele relaties en moord, tot de drie verboden die nooit overtreden mogen worden, zelfs niet wanneer men zijn leven ermee redden kan. (Voor de overige geboden geldt dit niet, *want je leeft erdoor:* Lev. 18 : 5). En dat is begrijpelijk: afgodendienst ontkent Gods almacht, het verbod op bepaalde sexuele relaties ontkent de opdracht zich los te maken van het dierlijke, en moord ontkent de mens als beelddrager Gods. Met andere woorden: ze staan voor de ontkenning van God, van de ziel en van de medemens.

'De geschiedenis van de mensheid' aldus Erich Fromm (*You shall be as gods,* 1966) is tot op de huidige dag primair de geschiedenis van afgodendienst, van de primitieve afgoden van klei en hout, tot de moderne afgoden van de staat, de leider, productie en consumptie, geheiligd door de zegen van een tot afgod gemaakte God. De mens draagt zijn eigen hartstochten en kwaliteiten over op de afgod. Hoemeer hij zichzelf verarmt, hoe groter en sterker de afgod wordt. De afgod is de vervreemde vorm van de menselijke zelfervaring. In het aanbidden van de afgod, aanbidt de mens zichzelf.'

ik voor Israel niet veertig jaar lang een trouwe herder geweest? Heb ik in de woestijn niet voor ze uitgerend als een paard? Maar toen de tijd kwam dat ze het land binnen trokken, hebt U me toen niet gezegd dat ik in de woestijn zou sterven? En nu ze zijn verbannen roept U *mij* om voor hen te wenen en te rouwen?
Op dat ogenblik schreeuwden de kinderen Israels het uit en hun geween bereikte de hemel. En Mosjè ging met Awraham, Jitschak en Ja'akov en ook zij schreeuwden het uit: Wee over wat er met onze kinderen gebeurt. Hoe zijn jullie geworden tot wezen zonder vader! Hoe gaan jullie daar ongeschoeid over bergen en puntige rotsen, de handen geboeid op de rug!
Opnieuw wendde Mosjè zich tot de Heilige Hij zij gezegend: Heer der wereld, hebt U niet in Uw Tora geschreven: *Een os of een lam, hem en zijn jong zal je niet slachten op dezelfde dag?* (Lev. 22 : 28). En zij doden kinderen en hun moeder! En U zwijgt!?
Toen sprong Rachel onze moeder op voor de Heilige Hij zij gezegend en zei: Heer der wereld, het is U toch bekend met wat een grote liefde Ja'akov mijn man me heeft liefgehad, en hoe hij om mijnentwil zeven jaar voor mijn vader heeft gewerkt? Maar toen de tijd aanbrak dat ik met hem zou trouwen en mijn vader me verruilde voor mijn zuster Lea, toen heb ik mijn verlangen onderdrukt en ben ik voor haar geweken om haar niet te schande te maken. En wanneer ik, die niet meer ben dan stof en as al niet jaloers ben geweest, waarom zou U dan, eeuwige Koning van het leven, jaloers zijn over de afgodendienst, waarin geen enkele werkelijkheid schuilt?
Meteen [omdat Rachel zichzelf verontschuldigt en klein maakt!] werd het erbarmen van de Heilige Hij zij gezegend gewekt en Hij zei: Rachel, Ik zal Israel terugbrengen naar zijn plaats en zijn kinderen kéren terug naar hun gebied'. (Naar L. Ginzburg, *Agadot hajehoediem,* VI, p. 91-93.)
Vgl. voor inzicht in deze midrasj Deut. 4 : 37; 9 : 5; 10 : 15.

Lernen met Tenachon

Zie voor de inleiding op deze rubriek de laatste bladzijde van het vorige nummer.

Twee korven met vijgen

a. Lees 2Kon. 24 en Jer. 24. Op welk moment in de geschiedenis krijgt Jeremia dit visioen? (Zie ook de bijlage bij *Tenachon* 6.)
b. Waarom zouden de ballingen in Bavel zo geheel anders behandeld worden dan de achterblijvers in Jehoeda?
c. Lees 'Twee korven met vijgen' (p. 145-146).
d. Bespreek met elkaar het verband tussen ballingschap en omkeer en dat tussen achterblijven en volharden in het kwaad.
e. Bespreek de uitspraak 'Zelfs in de ondergang gloort er nog hoop'.

Genezing in ballingschap

a. Lees Jer. 29. Probeer in uw eigen woorden samen te vatten wat Jeremia de ballingen in Bavel aanraadt. Kunt u verklaren waarom hij die raad geeft?
b. Lees 'Genezing in ballingschap' (p. 151-152).
c. Waarom zou het belangrijk zijn te beseffen dat ook de ballingschappen deel zijn van de geschiedenis van het volk?

Belofte en opdracht

a. Lees Jer. 24 : 7. Welke tegenspraak zit er in dit vers? Vgl. ook Jechezkel 11 : 19 en 18 : 31, en Deut. 30 : 6 en 10 : 16.
b. Kunt u een verklaring geven voor deze tegenspraak?
c. Lees 'Belofte en opdracht' (p. 147-148).
d. Bespreek de uitspraak 'Alles ligt in de hand van de Hemel [= God], behalve het ontzag voor de hemel'.

Jeremia voor zijn rechters

a. Lees Jer. 7 : 1-15 en hfdst. 26. In welke tijd en omstandigheden houdt Jeremia zijn tempelrede? Waarom juist dan? (Zie ook 2Kon. 23 en de bijlage bij *Tenachon* 6.) NB Jer. 7 : 1-15 en 26 : 1-6 beschrijven dezelfde gebeurtenis.
b. Waarom zouden 'de priesters, de profeten en heel het volk' vinden dat Jeremia om zijn woorden de dood verdient (26 : 9)? Vgl. ook Deut. 18 : 20.
c. Lees 'Jeremia voor zijn rechters' (p. 147-149).
d. Welke ondersteuning geeft Jeremia 26 voor de stelling 'profetie is geen toekomstvoorspelling'?
e. Bespreek de uitspraak 'Ook al zondigt Israel, het blijft Israel'.

Valse en ware profeten

a. Lees Jer. 27 en 28. Op welk moment en in welke omstandigheden speelt zich dit af?
b. Wat kunnen we uit Jer. 28 leren over het verschil tussen een ware en een valse profeet? Vgl. ook Deut. 18 : 21f en 13 : 1-5.
c. Lees 'Valse en ware profeten' (p. 150-151).
d. Bespreek met elkaar de uitspraak 'Het is kenmerkend voor de ware profeet dat hij altijd het goede blijft hopen'.

Jeremia tegenover zijn God

a. Lees Jer. 32. Welke persoonlijke gevoelens uit Jeremia in zijn gebed in vs 17-25? Hoe reageert God daarop (vs 26-42)?
b. Dezelfde vragen voor 1) Jer. 11 : 18-23; 2) 12 : 1-6; 3) 15 : 15-21.
c. Lees Jer. 20 : 7-18. Welke (verschillende!) gevoelens komen in deze verzen tot uiting?
d. Lees 'Jeremia tegenover zijn God' (p. 152ff).
e. Vergelijk het beeld dat in dit artikel van Jeremia wordt geschetst met het beeld in 'Jeremia voor zijn rechters' (147-149). Kunt u die twee beelden met elkaar rijmen?
f. Wat vindt u van de stelling 'We kunnen alles wat in ons omgaat aan God voorleggen, zelfs onze wraakgevoelens'?
g. Wat vindt u van de stelling 'Het antwoord op de vraag naar Gods bestier ligt buiten het bereik van de mens'?

De profetieën van troost en verlossing

a. Lees Jer. 30-31. Wat is naar uw gevoel de kern hiervan?
b. Lees 'De profetieën van troost en verlossing' (p. 156-157).
c. Wat roept de laatste zin van dit artikel bij u op?

Over afgodendienst

a. Lees Jer. 10 : 3-9. Bespreek met elkaar wat het wezen van de afgoderij is en waarom het zo erg is.
b. Lees 'Over afgodendienst' (p. 158-159).
c. Ga na welke vormen van afgoderij in dit artikel worden genoemd. Welke daarvan zijn nog actueel? Zie ook N. Leibowitz, *Studies in Sjemot*, p. 315-324; E. Fromm, *Gij zult zijn als goden*, p. 35-42; M. van Loopik, *De Tien woorden in de Mechilta*, hfdst. 3; Y. Aschkenasy e.a. *Geliefd is de mens*, p. 57-59 en 74.

Midrasj over de verwoesting

a. Lees Jer. 15 : 1-9. Hoe zou u Gods houding hier typeren?
b. Lees 'Midrasj over de verwoesting' (p. 158-159). Hoe zou u Gods houding in deze midrasj typeren.?
c. Bespreek met elkaar hoe die twee houdingen zich tot elkaar verhouden. (DvU)

Colofon

Tenachon verschijnt elke twee maanden.

Uitgever:
B. Folkertsma Stichting voor Talmudica
B. Folkertsma Center for Jewish Studies
Burgemeester Lambooylaan 18
1217 LD Hilversum (035-219406)
Redactie: Eli Whitlau
Abonnementen:
Boekencentrum b.v.
Postbus 29
2700 AA Zoetermeer
(079) 615481
Abonnementsprijs: *f* 70,– per jaar.
Prijs van losse nummers *f* 12,50
Het abonnementsjaar loopt van 1 oktober tot 30 september

© 1987 B. Folkertsma Stichting voor Talmudica